

David NOVOTNÝ

Na okraj úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chrudimí, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou

Množství jmen, dat a různě vysokých finančních částek rozptýlených v archivním materiálu – tak lze charakterizovat úvěrovou politiku panovníků z rodu Habsburků, členů panských a rytířských rodů a v neposlední řadě též měst v raném novověku. Jen přehled dluhů českých královských měst ať už v předbělohorském období, případně po Bílé hoře, by nepochybně vydal na mnohasetstránkovou monografii. Zatímco úvěrové politice předbělohorských magnátských rodů i skladbě jejich věřitelů byla a je věnována oprávněná pozornost, královská města zůstávají přes významné dílčí studie stále poněkud ve stínu.¹ Víme v tomto případě poměrně dost o finanční situaci největších sídel v zemi, tj. zejména pražské aglomerace, zatímco pro ta střední a menší postrádáme mnohdy byť jen základní přehledové práce, jejichž úlohu souhrnné studie, vycházející namnoze především z centrálních archivních fondů, jednoduše nemohou suplovat. Přitom nemalé finanční břímě leželo právě na středních a menších královských městech.² Absence většího množství usedlých zámožných jedinců a zakotvenost menších sídelních útvarů v regionu

¹ K problematice kreditních operací šlechty srov. Václav BŮŽEK, *Die Quellen finanzieller Einnahmen von Angestellten der Herren von Rosenberg in Böhmen am Ende der Epoche vor der Schlacht am Weissen Berge*, *Hospodářské dějiny* 18, 1990, s. 107–160; TÝŽ, "Svatý Jiří za humny jest". *Úvěr v myšlení rytířských klientů předbělohorské doby*, *Studia Comeniana et historica* (dále SCH) 29, 1999, č. 62, s. 34–45; TÝŽ, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; TÝŽ, *Úvěrové podnikání rytířů Malovců v předbělohorské době*, *Folia historica Bohemica* (dále FHB) 14, 1990, s. 135–194; Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách*, Praha 1985; Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 96, 1998, s. 754–778 ad.

² Základní přehledovou prací zůstává Václav PEŠÁK, *Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce*, *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy* 7 (dále SPDP), 1933, s. 311–466; přehled městských dluhů vzniklých v důsledku válek s Turky a strategie komory při snahách o zaplnění císařské pokladny podává Věra PICKOVÁ, *Nucený úvěr českých měst a války v Uhrách v 16. a na počátku 17. století*, *Historie a vojenství* 6, 1963, s. 969–1004.

rozhodně purkmistru, radě a obecním starším hledání vhodného věřitele neulehčovala. A snad právě proto představuje postup představitelů obce a využívání jejich osobních a místních vazeb ve snaze získat úvěr mimořádně zajímavou otázkou.

Je samozřejmé, že handicap v podobě nedostatečného množství případových studií nemůže být odstraněn prostřednictvím jediného krátkého a poněkud neobvykle koncipovaného příspěvku, a to právě pro velkou heuristickou náročnost tématu. Z tohoto důvodu je vhodné využít spíše jediného královského města jakožto modelového příkladu. Vzhledem k množství dochovaných pramenů a ukotvení konšelů a obecních starších v regionu se vhodným městem jeví být (po nutném přihlédnutí k dalším relevantním materiálům týkajících se i jiných měst) východočeská Chrudim. Staré královské věnné město, navazující na předlokační aglomeraci,³ představovalo správní centrum kraje a druhé největší sídlo východních Čech. V jejím případě usnadňuje vzhled do úvěrové politiky fakt, že základní informace o zadlužení města v předbělohorské době již byly publikovány.⁴ Můžeme se tudíž soustředit přímo na mechanismy získávání finančních prostředků a budování „kreditních sítí“ za využití osobních kontaktů představitelů města. Konkrétní představitel městské správy mohl být osobností velkého významu. Stejně konstatování ostatně platí i pro případné věřitele, a tak bude vhodné blíže pojednat i o zainteresovaných jedincích a jejich cestě k bohatství a vlivu. Neosobní informace o výši dluhů a splátkách díky tomu získávají na plastičnosti, za čísly se objevují konkrétní lidé s konkrétními osudy a zálibami a změť jmen a údajů se stává zajímavou mozaikou událostí dávno minulých.

K výraznému růstu zadlužení královských měst docházelo v souvislosti s finančními požadavky panovníka, jenž byl nucen bránit rodící se podunajské habsburské soustátí před Turky. Velkou část fiskálního břemena nesly země Koruny české a v nich pak v míře nemalé i královská města.⁵ Na rozdíl především od

³ K vývoji centra hradeckého obvodu v město srov. např. Jan FROLÍK – Jiří SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života*, Chrudim 1998 (zde i bohatá bibliografie); *Chrudimsko a Nasavrcko IV*, Chrudim 1926, s. 300–342.

⁴ *Chrudimsko IV*, s. 328–331; David NOVOTNÝ, *Vztahy mezi panovníkem, městy a měšťany v době předbělohorské na příkladu Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky*, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2, 2009, s. 159–185. Dále též srov. Státní okresní archiv (dále SOkA) Chrudim, Archiv města (dále AM) Chrudim, *Liber memorabilium*, inv. č. 333, č. knihy 125, fol. 23r–24r.

⁵ V. PICKOVÁ, *Nucený úvěr*; do určité míry též Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, *Zadlužení moravských královských měst po Bílé hoře. Příspěvek k finanční situaci královských měst na Moravě v letech 1624–1625*, *Časopis Matice moravské* 80, 1961, s. 248–266; obecně k vlivu tureckého nebezpečí na českou společnost Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, *Československý časopis historický* 36, 1988, s. 856–872; TÝŽ, *Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost*, *SCH* 23, 1981, s. 53–72; TÝŽ, *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*, *Documenta Pragensia* 6, 1986, s. 150–181; Alena PAZDEROVÁ, *Ve stínu příprav na válku s Turky. Příspěvek k počátkům Specianovy nunciatury v Praze roku 1592*, in: Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu, Praha 2002, s. 237–252; Vítězslav PRCHAL, *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123–136; Tomáš RA-

panského stavu tedy lze důvody k rostoucímu zadlužení třetího stavu hledat v utahujícím se daňovém šroubu, nikoliv v potřebě rodové reprezentace. Zatímco během bojů Ferdinanda I. s Turky a uherským protikrálem Janem Zápolským a později za válek Maxmiliána II. s „nepřítelem všeho křesťanstva“ docházelo k finančnímu zatížení měst spíše v menší míře, pozdější dlouhá válka na přelomu 16. a 17. století představovala již konflikt odlišného rázu.⁶ Vzhledem k silnému osmanskému náporu a též přítomnosti nákladného dvora v Praze se doslova roztáčel kolotoč rostoucích berní, sbírek, půjček a rukojemství za panovníkovy dluhy u třetích osob, což mělo na městské finance neblahý vliv. Města byla nucena hledat zdroje příjmu doslova za každou cenu.

Ve městech dohlíželi na hospodaření zpravidla obecní starší.⁷ Jak s nadsázkou píše Bohumír Roedl, mnohdy by se těmto městským úředníkům mělo říkat spíše „obecní mladší“, protože ve zmiňované funkci zpravidla kariéra v městské správě začínala.⁸ Nejinak tomu bylo i v Chrudimí, kde však zřízení tohoto orgánu mělo širší a složitější pozadí. Koncem 15. a počátkem 16. století došlo opakovaně k vyhocení situace ve městě, protože konšelé byli podezíráni ze špatného nakládání s městským majetkem.⁹ Po stabilizaci situace v průběhu první poloviny 16. století se obecní starší etablovali jako dohlédací orgán. Během času se ustálil zvyk, že se obecní starší stával konšelem, zatímco konšel po ukončení svého členství v radě vstupoval znovu právě mezi starší. Mezi oběma částmi městské správy tedy existovala snadno prostupná hranice, obě složky úzce kooperovaly. Po roce 1547, v Chrudimí pravděpodobně od roku 1548, se ve vedení města objevuje formální zastupce panovníka, tj. královský rychtář. Ve všech případech se v období 1548–1619 stávali chrudimskými královskými rychtáři bývalí dlouholetí členové městských rad. Docházelo tedy k faktické asimilaci tohoto úřadu městem, a to prostřed-

TAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002 (s bohatou bibliografií).

⁶ K dopadu tohoto konfliktu na města podnětně Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Praha 2006.

⁷ S odkazy na další literaturu k problematice obecních starších Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období*, Sborník archivních prací 45, 1995, s. 454; na příkladu Kutné Hory Marie KAPAVÍKOVÁ, *Příspěvek k organizaci městské správy v Kutné Hoře*, Středočeský sborník historický 16, 1981, s. 57–76. Pokud bylo úkolem obecních starších kontrolovat konšelský sbor, logicky do jejich kompetence spadá i dohled nad hospodařením měst. Tyto tendence potvrdil pozdější vývoj. Příklad nabízí Německý Brod, srov. Národní archiv (dále NA) v Praze, Nová manipulace, sign. D 7/6 a NA v Praze, Stará manipulace (dále SM), inv. č. 721, č. kart. 598, sign. D 11/2 a D 11/3. V rámci sporů německobrodský královský rychtář nespokojeně upozorňoval, že dohled nad hospodařením náleží pouze obecním starším a odvolával se na Obnovené zřízení zemské (to bylo samozřejmě vydáno až roku 1627), ale zároveň na městská práva a nařízení podkomořího. Specifikaci kompetencí obecních starších je sice nutno ponechat dalšímu výzkumu, ale nedomnívám se, že by se situace město od města dramaticky lišila.

⁸ Bohumír ROEDL, *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*, Louny 2004, s. 26–28.

⁹ Antonín ROUBIC, *K právnímu a správnímu vývoji města Chrudimě do roku 1547*, Časopis Společnosti přátel starožitností 67, 1959, s. 14–20.

nictvím osob funkci zastávajících. Ještě během druhé poloviny 16. století začal královský rychtář zodpovídat za odúmrti ve městě, přičemž intenzivně spolupracoval se staršími. Zástupce panovníka se stával jaksi nadpočetným obecním starším (obecněji členem městské správy), byť tyto jedince měl vlastně kontrolovat.¹⁰ Starší totiž (vedle dohledu nad hospodařením města) museli vyslovit jménem obce souhlas s jeho případným zadlužením s tím, že byl nutný také formální souhlas královského rychtáře. Rychtářská instrukce sice po většinu sledovaného období takto explicitně nehovořila, ale (velmi zjednodušeně řečeno) jeho povinnost představoval dohled nad děním v daném sídle a účast na veškerých zasedáních konšelů i starších. A s ohledem na původ a ukotvení zástupce panovníka ve strukturách města a jeho vazby na reprezentanty místní správy se na případných jednáních o zadlužení města musel podílet nikoliv v roli pasivního pozorovatele, ale naopak aktivního účastníka. Roli konkrétních obecních starších, konšelů a královského rychtáře během různých jednání o přijmutí půjčky či poskytnutí rukojemství tudíž není radno podceňovat. Právě oni pravděpodobně dopomohli Chrudimským k zisku hotovosti, která v konečném důsledku pomohla městu alespoň načas uspokojit požadavky komory. Pro pokus o objasnění úlohy jednotlivých představitelů městské správy je v následujících odstavcích záměrně zvolen výklad ve vícero liniích s částečně hypotetickým protnutím v závěru předkládaného příspěvku.

Jiřík Rychnovský a „ti druzí“

Osobě dlouholetého konšela a obecního staršího Jiříka Rychnovského byla v minulosti věnována značná pozornost, a to pro jeho význam pro dějiny hudby v českých zemích.¹¹ Ačkoliv je jeho vliv v tomto oboru nepopíratelný, není možné podceňovat i působení Rychnovského v městské správě Chrudimi, protože se jinak osobnost známého hudebníka jeví poněkud jednostranně. Dosud ovšem zůstává celá řada otázek, týkajících se života tohoto slavného renesančního skladatele, nerozřešena. Tou první je datum narození. Zpravidla se uvádí, že se narodil v intervalu let 1540–1545 nejpravděpodobněji v Rychnově nad Kněžnou.¹² Kde přesně získal své základní a hudební vzdělání, není známo. Kolem roku 1570 přišel do Chrudimi, kde se stal správcem školy. Ačkoliv je o něm po tomto datu k dispozici

¹⁰ K problematice královských rychtářů podává základní přehled František ROUBÍK, *Královští rychtáři v pražských i jiných městech v letech 1547 až 1783*, SPDP 6, 1930, s. 265–355; ke sledovanému městu D. NOVOTNÝ, *Královští rychtáři ve věnných městech v předbělohorském období na příkladu Chrudimi, Vysokého Mýta a Polička*, *Paginae historiae* 16, 2008, s. 49–101.

¹¹ Jan Blahoslav ČAPEK – Jitka SNÍŽKOVÁ, *Jiří Rychnovský. Život – dílo – doba*, Rychnov nad Kněžnou 1966; *Chrudimsko a Nasavrcko III*, Chrudim 1912, s. 517–522; *Chrudimsko IV*, s. 327; Antonín RYBIČKA, *O starožitnostech a umělcích chrudimských*, *Časopis Českého museum* 22, 1848, s. 415–435; Jitka SNÍŽKOVÁ, *Jiří Rychnovský (Georgius Richnovinus)*, *Orlické hory a Podorlicko* 7, 1994, s. 206–209.

¹² J. B. ČAPEK, *Jiří a Václav Rychnovští a jejich doba*, in: TÝŽ – J. Snížková, *Jiří Rychnovský*, s. 7.

více informací, rozhodně nelze na jejich základě osvětlit všechny neznámé aspekty Rychnovského života. Spíše naopak. Kromě literatury si (zdánlivě) protičeří i relevantní prameny.

Již kolem doby Rychnovského příchodu do Chrudimi panují nejasnosti, protože část literatury uvádí oproti převládajícímu názoru (1570) rok 1572.¹³ Pokud se oženil v roce 1572, je pravděpodobnější starší datum, protože jeho sňatek s obyvatelkou města předpokládá delší pobyt v Chrudimi. Správcem městské školy tedy byl asi v letech 1570–1572. Zmatky kolem osoby bývalého učitele tím bohužel zdaleka nekončí. Jan Blahoslav Čapek na základě dílčích informací přišel s názorem o existenci hned dvou Jiříků Rychnovských v Chrudimi v sedmdesátých letech 16. století. Jedním z nich měl být bývalý kantor a hudební skladatel, který roku 1575 prodával dům, a druhým stejnojmenný tkadlec, jenž prodal svou nemovitost o dva roky později. Základním argumentem pro tuto konstrukci je mínění, že jedna osoba nemohla zastávat úřad správce chrudimské školy, rektora kůru, být tkalcem a zároveň komponovat.¹⁴ Zopakujme na tomto místě hypotézu o Rychnovského pravděpodobném sňatku v roce 1572. V Chrudimi (stejně jako jinde) byl už od středověku vyžadován celibát učitelů.¹⁵ Po roce 1572 tedy Rychnovský už správcem školy a rektorem kůru nebyl. Mohl se tedy stát nejen představitelem městské správy, ale též tkalcem (nejspíše díky sňatku s vdovou po jiném tkalci) a komponistou. Čapek přináší i další podpůrný argument pro existenci dvou Rychnovských, a to jméno manželky. S odkazem na blíže nespecifikovanou práci Antonína Rybičky sice konstatuje uzavření manželství v roce 1572 s jakousi Salomenou, nicméně zdůrazňuje, že u tkalce je zmiňována jako manželka Elena. Salomena je ovšem zaznamenána jako Rychnovského manželka až v roce 1593, protože Rybička jednoduše vztáhl jméno o dvacet let později uváděné manželky hlouběji do minulosti.¹⁶ Rychnovský se však oženil o dvě desetiletí dříve, a to nejspíše s vdovou, která mu věnem přinesla značný majetek, jenž mu dopomohl k získání místa star-

¹³ Tamtéž; dále Karel HRDINA, *Učitelé chrudimské školy v období humanismu*, in: Památník reálného gymnasia v Chrudimi 1863–1948, Chrudim 1948, s. 74–86.

¹⁴ J. B. ČAPEK, *Jiří a Václav Rychnovští*, s. 7.

¹⁵ Otázce pražské univerzity, uplatnění absolventů v partikulárním školství a jejich dalším osudům v prostředí středověkých a raněnovověkých českých měst věnovali soustavnou pozornost zejména Jiří PEŠEK, *Kultura českých předbělohorských měst (1547–1620)*, in: Česká města v 16.–18. století, Praha 1991, s. 203–214; TÝŽ, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620. Všední dny kulturního života*, Praha 1993, s. 30–58; TÝŽ, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech*, ČČH 89, 1991, s. 336–355; TÝŽ – Michal SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v Českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 231–243; dále František ŠMAHEL, *Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433–1622*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3–28; TÝŽ, *Pražští studenti v letech 1348–1622*, in: Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy, Praha 2008, s. 14–26 ad. Závěry těchto prací odpovídají situaci, k níž došlo ve sledované lokalitě. K té přímo srov. Čeněk FLORIÁN, *Chrudimská škola, kolébka zdejšího gymnasia I (do doby bělohorské)*, in: Památník, s. 9–12.

¹⁶ J. B. ČAPEK, *Jiří a Václav Rychnovští*, s. 7.

šího i celkovému materiálnímu zajištění. Mohla být tedy starší a v letech 1572–1593 zemřít, přičemž by se později Jiřík Rychnovský znovu oženil s již zmiňovanou Salomenou. K pracím Antonína Rybičky, které byly věnovány Chrudimi, je ostatně nutno v mnoha případech přistupovat opatrně.¹⁷

Rychnovského sňatek právě v roce 1572 je velmi pravděpodobný, protože se v roce 1573 objevuje mezi obecním staršími města Chrudimi.¹⁸ Bývalý učitel by se nestal představitelem městské správy, kdyby k tomu neměl určité předpoklady. Jedním z těchto předpokladů byl majetek ve městě, který získal sňatkem, a dále snad i vzdělání. „Příjmení“ Rychnovský (vyjadřující samo o sobě původ nositele) bylo čtyřikrát nahrazeno označením „Kantor“, což nebylo neobvyklé.¹⁹ Od roku 1573 do roku 1615 zasedal Jiří Rychnovský alias Kantor dvanáctkrát mezi obecními staršími a jedenadvacetkrát jako konšel (nepřetržitě v letech 1600–1615). V úřadu konšela či obecního staršího dvakrát doslova přežil morové epidemie, kdy nebyla obnovována rada (1581–1583 a 1612–1614) a v roce 1599 se stal asi též díky moru z obecního staršího konšelem.²⁰ Jako starší získával od roku 1573 bohaté zkušenosti s hospodařením města, byl členem úzké skupiny do tajů městské správy zasvěcených mužů a spolu s dalšími využíval svých zkušeností v jednáních o úvěrech pro město. Na samém počátku 17. století byl nejdéle působícím členem městských rad v Chrudimi. Jeho význam ještě umocňuje práce ve správě vinic v letech 1593–1594 a 1599.²¹ Pravděpodobně buď v roce 1615 nebo roku následujícího zemřel v úctyhodném věku více než sedmdesáti let.²²

Jiřík Rychnovský však nebyl jediným bývalým učitelem, jenž se v průběhu předbělohorské doby oženil a časem získal úřad obecního staršího či konšela. Z dalších případů můžeme zmínit Šebestiána Kryštofa z Častolovic (potom radního a královského rychtáře), Duchoslava Tugurina z Čáslavi (pozdějšího písaře a radního), Martina Faberia Rakovnického (posléze primátora), Tomáše Lvíka Domažlického (pak konšela, obecního staršího a výběrčího daní), Samuela Klatovského (poté primátora, exponenta profalcké strany v Chrudimi v době stavovského povstání, který spáchal po Bílé hoře sebevraždu) a řadu dalších.²³ Zvláštní zmínku si

¹⁷ Na Rybičkovy omyly a výmysly upozorňuje např. *Chrudimsko III*, s. 518 a Karel CHYTIL, *Český graduál literátů chrudimských z doby kolem roku 1570*, Chrudim 1898.

¹⁸ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber contractuum ab anno 1567*, inv. č. 372, č. knihy 164, fol. 150r. K. HRDINA, *Učitelé* uvádí, že správcoval ve škole do roku 1575, což je ovšem nemožné. Doplňme, že tento údaj opět převzal od Rybičky.

¹⁹ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber contractuum ab anno 1567*, inv. č. 372, č. knihy 164, fol. 258r (1578), fol. 318v (1590) ad. Záměna je těžko možná, jelikož žádný jiný kantor s křestním jménem Jiří není v Chrudimi doložen.

²⁰ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber contractuum viridis ab anno 1585*, inv. č. 374, č. knihy 166, fol. 328r–v. Mor si vybíral krutou daň i mezi akademiky, na což upozorňuje F. ŠMAHEL, *Pražští studenti*, s. 24.

²¹ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber vinitorum*, inv. č. 371, č. knihy 163, fol. 201r.

²² Do roku 1615 je přítomen v městských radách, kde je roku 1616 nahrazen synem Janem.

²³ Srov. přehled u Č. FLORIÁN, *Chrudimská škola*, s. 9–12; K. HRDINA, *Učitelé*, s. 74–86. Situace v Chrudimi se tedy nevymyká běžnému kariéernímu postupu graduovaných studentů, na něž upozorňují J. PEŠEK, *Kultura*, s. 203–214; TÝŽ, *Měšťanská vzdělanost*, s. 40–42 a 46–47 (zde

s ohledem na svůj původ zaslouží Jan Mastík Solnický. Literatura uvádí, že byl v letech 1588 až 1594 správcem školy a od roku 1595 jedním z písařů.²⁴ Vzhledem ke skutečnosti, že se již roku 1590 objevuje mezi obecními staršími, je možné omezit jeho přítomnost na městské škole jen na osmdesátá léta 16. století. Nejasné zůstává jeho působení jakožto písaře (zmiňován v roce 1595).²⁵ Solnický působil jako obecní starší v letech 1590, 1592 až 1595. Pokud je k roku 1595 uváděn jako písař, vysvětluje to jeho absenci v úřadě starších. Až v roce 1601 je zachycen jako úředník nad vinicemi, o čtyři roky později byl městským rychtářem a v dalších letech zase opakovaně působil jako starší, od roku 1611 jako konšel a v letech 1614 až 1616 i primátor.²⁶ Přes césuru v letech 1595–1605 Solnický jistě udržoval kontakty s členy městských rad; ostatně minimálně po část tohoto období byl úředníkem v jejich službách. Jak naznačuje jméno, byli Jan Mastík Solnický a Jiřík Rychnovský krajany z podhůří Orlických hor.

Roli učitelů – imigrantů (nejen) v raně novověké Chrudimí nelze podcenit. Jejich příběh byl stejný. Nejdříve krátké či delší působení na městské škole, posléze například v úloze městského písaře, sňatek se zámožnou měšťankou (nejčastěji vdovou) a vstup mezi obecní starší či členy sboru konšelů. Co však tito jedinci přinesli svému novému působišti? Zjednodušeně lze říci, že mnohé. Především své vzdělání. V souvislosti s postupným prorůstáním římského práva do struktur českého státu, a to mimo jiné prostřednictvím v lednu roku 1548 zřízené Rady nad apelačními, stoupala potřeba osob, které se alespoň v elementární rovině vyznaly v problematice.²⁷ Konkrétně v Chrudimí může být dokladem pro toto tvrzení kariéra Duchoslava Tugurina, jenž se stal dokonce tzv. adjunktem královského rychtáře a měl mu být nápomocen během soudních rozepří (zejména o pozůstalosti).²⁸ Neměl čistě právní vzdělání, což ostatně v předbělohorských Čechách s ohledem na stav pražské univerzity ani dost dobře nešlo, ale nepochybně se ve věci orientoval. I po samotných královských rychtářích, například po Šebestiánu Kryštofu z Častolovic, taktéž bývalém správci školy, požadovala česká komora určité právní povědomí.²⁹

k motivaci učitelů opustit své místo); TÝŽ, *Pražská univerzita*, s. 336–355; F. ŠMAHEL, *Regionální původ*, s. 16n.

²⁴ K. HRDINA, *Učitelé*, s. 78.

²⁵ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber contractuum viridis ab anno 1585*, inv. č. 374, č. knihy 166, fol. 2v.

²⁶ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber contractuum ruber ab anno 1607*, inv. č. 375, č. knihy 167, fol. 105r a 157r. Po Bílé hoře se stal královským rychtářem.

²⁷ Apelačními soudy byly nyní podřízeny městské soudy, k počátkům této instituce srov. Karolina ADAMOVÁ, *Apelační soud v Českém království v letech 1548–1651*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 101–112; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Počátky apelačního soudu v Čechách a jeho personální obsazení 1548–1627*, *Paginae historiae* 13, 2005, s. 5–31. K úrovni právníkové propedeutiky spíše kriticky J. PEŠEK, *Měšťánská vzdělanost*, s. 50.

²⁸ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber memorabilium*, inv. č. 373, č. knihy 165, fol. 240r.

²⁹ Výmluvný doklad pochází z Kouřimi, kde je u jednoho kandidátů na místo královského rychtáře výslovně uvedeno, že nerozumí právům: „Mikuláš Zachařský jest řemesla pekařského sprostný člověk, právům nic nerozumí.“ Tak NA v Praze v Praze, SM, inv. č. 1586, č. kart. 1087, sign. K 7/29.

Jiříka Rychnovského, Jana Solnického a Duchoslava Tugurina spojuje podobný osud, vrcholící jejich vstupem mezi obecní starší a do konšelského sboru. Ať už hovoříme o kterémkoliv z nich, hovoříme v podstatě o příslušnících elity. Jak upozornila Michaela Hrubá na příkladu měst severozápadních Čech, elita může být různého druhu (ekonomická, společenská, intelektuální).³⁰ Pokud budeme považovat všechny členy městských rad a osoby kolem nich za příslušníky městské elity, stojíme před určitým problémem. Když se bývalý učitel stával písařem a posléze obecním starším, byl již jen z tohoto důvodu členem určité „správní“ elity, ale zároveň zůstával i nadále zástupcem elity intelektuální. Dalším kariéřním postupem do rady se na věci nic neměnilo, ale došlo-li mezitím ke sňatku se zámožnou vdovou (což nebylo neobvyklé), prosazuje se dotýčným i majetkově. Městské elity se tak v podstatě částečně reprodukovaly z elit intelektuálních, a to bez ohledu na místo původu jedince. Stačilo splňovat určité podmínky (třeba manželský původ), akceptovat hodnotový systém dané komunity, což velmi pravděpodobně problém nebyval, ztotožnit se s ní a přijmout městské právo (učitelé podléhali jurisdikci univerzity).³¹ Členové intelektuálních elit českých měst měli oproti svým méně vzdělaným kolegům třebas přímo v radách nezanedbatelnou výhodu v navázaných kontaktech a obecném rozhledu. Nepochybuji o tom, že tyto vazby udržovali i po usazení a neváhali je využívat. Dokladem pro tuto hypotézu je v Chrudimi bývalý učitel a radní písař Daniel Polický, udržující pravidelné styky s rodnou Poličkou, případně Samuel Klatovský, který se pokoušel prosadit na místo školního správce právě v Poličce příbuzného.³² Ostatně i samotný Jiřík Rychnovský vedl velmi pravděpodobně korespondenci se svými přáteli.³³ Přes určitou uzavřenost v městských hradbách, vyvolanou ovšem spíše nedostatečnými komunikačními možnostmi 16. a 17. století, lze se značnou mírou nadsázky konstatovat, že osoby z řad intelektuálních elit zůstávaly členy jakéhosi „společenství vzdělanců“. Za určitých okolností mohly být širší rozhled a kontakty členů městských rad mimořádně výhodné i pro samotná města.

³⁰ Michaela HRUBÁ, *Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době*, in: *Královská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, red. J. Jurok, Ost-rava 2002, s. 125–143.

³¹ Ke sporům mezi chrudimskými učiteli a městským rychtářem Č. FLORIÁN, *Chrudimská škola*, s. 13–14; o imigraci Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, s. 47–75; TÝŽ, *Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát. Pokus o základní komparaci*, ČČH 100, 2002, s. 522–554.

³² SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, AM Polička I, inv. č. 83, 300, 338.

³³ Jeho syn Václav působil v Praze, a tak měl Jiřík Rychnovský přístup k novinkám ze sídelního města i díky němu. On sám, Jan Solnický, Duchoslav Tugurin a Šebestián Kryštof z Častoslovic měli blízko ke Gabrielu Svěchinovi z Paumberka. Svěchinové (Švěchinové, Švechinové) patřili mezi významné chrudimské rodiny. Jeden z jejich členů působil u pražského apelačního soudu, další na školách v Praze a Hradci Králové. K tomu s určitou výhradou Antonín RYBIČKA, *O rodině erbovní Švěchinů z Paumberka*, Časopis Musea Království českého 36, 1862, s. 255–268.

Wettenglové z Neyenperka a česká královská města

Prostředkem ke společenskému vzestupu se mohl stát i obchod. Majetkový vzestup měšťanských rodin, jejich přijetí do řad nižší šlechty, případně naopak pád do nevýznamnosti, byl v různé míře v konkrétních městech popsán, i když se v některých případech jedná o práce zastaralé.³⁴ Vstup mezi nižší šlechtice ovšem automaticky neznamenal „odstřížení“ od prostřední měšťanského. Čas od času docházelo dokonce ke stigmatizaci jedince právě pro jeho neurozený původ.³⁵ Příklad ne zcela vydařeného vzestupu majetného měšťanského rodu mezi nižší šlechtu a snahy o svého druhu rodovou reprezentaci nabízejí Wettenglové (též Bettenglové) z Neyenperka.

Předkové pozdějšího obchodnického rodu pocházeli snad ze Švýcarska a po dlouhou dobu byli usdlí na Ašsku. Kryštof Wettengl (1539–1602) ve druhé polovině 16. století přesídlil do Prahy. Stal se odborníkem na hospodářské otázky, působil v kramářském cechu, v desetipanském úřadu a ve sněmovních komisích (mj. pro zlepšení plavby na Labi).³⁶ Stavové nejspíše využili jeho známosti v německých zemích, protože byl jmenován v roce 1582 vyslancem k říšskému sněmu v Augsburgu, kde se snažil získat pomoc na válku s Turky. S první manželkou Evou z Olšan sice měl potomky, ale ti zemřeli ještě před otcem a druhé Kryštofovo manželství s Johanou z Radče zůstalo bezdětné. Bohatství Kryštofa Wettengla narůstalo, takže se rozhodl jej tezaurovat obvyklým způsobem, tj. nákupem statku. Je pravděpodobné, že kromě běžného uložení peněz do nemovitosti sledoval i další zájem, jímž byl vstup mezi nižší šlechtu.³⁷ V tomto případě je jeho touha svým způsobem pochopitelná, protože měl nepopíratelné zásluhy (činnost ve význam-

³⁴ Pouze namátkou ze starších prací Antonín RYBIČKA, *O erbovních a patricijských rodinách v XV. až XVII. století v městě Chrudimí usedlých*, Věstník Královské české společnosti nauk (dále VKČSN), 1883, s. 53–78; TÝŽ, *Dodatky k vypsání starších chrudimských rodin erbovních a patricijských*, VKČSN, 1889, s. 177–181; z novějších a metodologicky nesrovnatelně propracovanějších prací k jiným městům Jaroslav ČECHURA, *Městská šlechta – součást pražského patriciátu. K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. – 16. století*, Documenta Pragensia 9, 1991, s. 57–76; Michaela HRUBÁ, *Erbovní měšťané – „urozená“ vrstva předbělohorských českých měst (Životní styl erbovních rodin na příkladu Mrázů z Milešovky v Litoměřicích)*, in: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 245–257; Bohumír ROEDL, *Žatecká rodina Hošťálků z Javořice*, Žatec 1997; k některým metodologickým aspektům též Helena PEŘINOVÁ, *Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních pasedáti letech*, ČČH 104, 2006, s. 111–122 a řada dalších.

³⁵ Např. v případě rodu Kustošů ze Zubřího a z Lipky současníci poukazovali na jejich měšťanský původ prostřednictvím nelichotivého podobenství o kožešnicích: „*Šelmo chlapská, z kurvy synu, děláš se lepším, nežli jsi, hromskej kožešniku, přísahám Pánu Bohu, že tě zabítí musím.*“ Cit. dle *Chrudimsko IV*, s. 95–96.

³⁶ Srov. též Jindřich ŠEBÁNEK, *Desetipanský úřad Starého Města pražského a jeho knihy*, Praha 1926.

³⁷ K vzestupu Wettenglů Richard KLIER, *Die Wettengel von Neuenberg. Die führenden Kaufleute Prag vor der Schlacht am Weißen Berge*, Bohemia 14, 1973, s. 43–80.

ném pražském úřadu a na zemském sněmu). Již v roce 1582 se rozhodl ke koupi silně zadluženého statku Borohrádek na Rychnovsku.

Představu o zmiňovaném statku si lze učinit na základě o něco málo starších materiálů. Nejspíše v roce 1564 se obrátil na císaře Maxmiliána II. s nabídkou na odprodej borohrádeckého statku ke komornímu panství Pardubice Zikmund Licek z Rýzmburka. Licek se silně zadlužil a dostal se do značné tísně. Podle výtahu z register z roku 1567 ke statku vedle Borohrádku s tvrzí a dvěma poplužními dvory náležely vsi Božetice, Chotiv, Horní a Dolní Zdelov, Moravský, Šachov, Horní a Dolní Žďár, 19 rybníků a 64 osedlých. Situace s prodejem se pro Licka vyvíjela poněkud nepříznivě. V roce 1567 se komora obrátila na jeho bratra a zároveň největšího věřitele Adama Licka z Rýzmburka s návrhem, že sama převezme Zikmundovy dluhy u věřitelů proti Borohrádku jakožto „fantu“.³⁸ Zikmund Licek z Rýzmburka požadoval za statek minimálně 14 000 kop grošů míšeňských (dále kgm), ale komorní komise ve složení Zdeněk Berka z Dubé, Suda z Reneč, Jiřík Adlspach z Damsdorfu a Burian Svítkovský ze Škudel navrhovala maximálně 12 500 kgm.³⁹ Zikmund asi počítal s tím, že blízkost Borohrádku k Pardubicím mu jednání usnadní, což se ovšem nestalo. Z prodeje nakonec sešlo a zadlužený statek převzali Zikmundovi synové.

Jan Helebrant Licek z Rýzmburka se jako nejstarší z nich pokusil zadlužený Borohrádek znovu prodat v osmdesátých letech 16. století. Dluhy Jana Licka a jeho nezletilých bratrů dosahovaly stále úctyhodné výše (v porovnání s hodnotou majetku, který drželi) celkem 5 576 kop grošů českých (dále kgč). Dědic majetku požádal císaře o jmenování „přátel“, kteří by se pokusili jednat s věřiteli o splacení dluhů. Císař na Lickovu žádost jmenoval vyjednaváči Jiřího z Valdštejna a na Hostinném, Zachaře z Pašněvsi a Václava Sadovského ze Sloupna. Jejich úloha nebyla jednoduchá, protože o malý a zadlužený statek nebyl zájem. Nakonec se ale možný kupec objevil v osobě Kryštofa Wettengla, který nakonec Borohrádek za 12 600 kop získal. Komise dokonce císaře žádala předem o souhlas s vkladem do desk zemských.⁴⁰ O pět let později se rozhodl Kryštof Wettengl koupit od Buriana Trčky z Lípy i panství Rychnov nad Kněžnou za 33 750 kgč. K panství vedle Rychnova se zámek a pivovarem náležely městečko Rychemberk, vesnice Dobříňov, Dubno, Dlouhá Ves, Jedlina, Lhotka, Lipovka, Lukavice, Habrová, Meziříčí, Javornice, Hláška, Prorub, Proroubek, Kačerov, Rampuše, Bílá, Popelov, Nebeská Rybná, Souvlastní, Kunčina a dvůr Dubno.⁴¹ Na rozdíl od Borohrádku, kde snad bylo možné do určité míry využívat lesů, rybníků a chovat dobytek, Rychnov skýtal novému držiteli velké „podnikatelské možnosti“. Kryštof Wettengl jich bohatě využil, když rozšířil pivovar a sladovnu, těžil dřevo a zřídil i sklářské hutě.⁴²

³⁸ NA v Praze, SM, inv. č. 2178, č. kart. 1435, sign. L 289/6.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/4.

⁴¹ Srov. August SEDLÁČEK, *Rychnov nad Kněžnou. Pokus dějepisný*, Rychnov nad Kněžnou 2004, s. 19 (s odkazem na zemské desky).

⁴² R. KLIER, *Die Wettengel*, s. 51–52.

Zmínka o vesnicích na wettenglovských državách není učiněna náhodou. Rozsáhlé lesní bohatství na borohrádeckém statku a rychnovském panství vzbuzovalo zájem české komory, protože kutnohorské doly potřebovaly neustálý přísun dřeva. V roce 1591 tak bylo zahájeno jednání o odprodeji lesů u Borohrádku k pardubickému komornímu panství. Václav Chotek a Jetřich Manstein z Pappenheimu však nákup komoře nedoporučili pro mládí porostů a jejich nízkou kvalitu. Kryštof Wettengl urgoval svou nabídku na odprodej, poněvadž „*chci sobě z dluhuov pomoci k zaplacení toho dluhu (!) těch pět tisíc kop míš[eňských] podávám*“. Naznačuje existenci jiných zájemců o odkup a navíc v téže suplice odmítá nařčení, že jeho poddaní z Rychnova mýtí císařovy lesy.⁴³

Proč bohatý kupec s rozsáhlými kontakty náhle prodává část statku, který mu měl dopomoci k dalšímu společenskému vzestupu? Kryštof Wettengl sice byl zámožným jedincem, ale i na něj v březnu 1591 dolehl momentální nedostatek hotovosti, o což se postaral sám císař Rudolf II. Nákupy statků na východě Čech se totiž výrazně zkomplikovaly roku 1590. O koupi Borohrádku Wettenglem v roce 1582 v Praze rozhodně věděli, protože o něm informovali císařem pověřeni „*přátelé*“ Jana Licka z Rýzmburka a později si úředníci nechali poslat i kupní smlouvu. V případě Rychnova však svůj vliv přecenil a porušil procedurální postup vyžadovaný zemským právem. Buď závěrem osmdesátých let 16. století, nebo ještě v roce 1590 královský prokurátor Vilém Vostrovce z Kralovic zvedl jménem Rudolfa II. žalobu proti novopečenému rychnovskému pánu, poněvadž ten učinil vklad statků do zemských desk bez relace císaře, na což jako člen městského stavu jednoduše neměl právo.⁴⁴ Žaloba byla ovšem zvednuta i v případě Borohrádku. To pro velký časový odstup poněkud zaráží. Wettengl chybu uznal s tím, že „*soudíce já u sebe tak, že mně relaci od Jeho M[ilosti] Císařské na to sobě jednati za potřebné není*“.⁴⁵ Proč k tomuto opomenutí došlo, zůstává otázkou. Snad Wettengl věřil ve své postavení u dvora a nadbytečnost takové relace, čemuž by nepřímo nasvědčovala i suplika českým stavům se žádostí o přímluvu u císaře ve věci sporu o vklad do desk (lze ji vyložit i jako připomínku jeho zásluh o zemi při práci pro sněmovní komise).⁴⁶ Skrze své pochybení měl o Borohrádek a Rychnov přijít. V souvislosti s dalšími údaji o Kryštofu Wettenglovi se ale zdá, že věc měla zcela jiné pozadí a porušení práva bylo jen záminkou. Císař Rudolf II. totiž 4. června 1588 potvrdil svůj dluh 500 kgm k „*milostivé žádosti naší, ku pilným a důležitým potřebám Hor Kuten, pro zdržení a zachování jich jakožto klenotu zemského*“.⁴⁷ Pan Kryštof tak svými nákupy statků a půjčkou císaři v roce 1588 potvrdil, že disponuje penězi. Zůstává samozřejmě otázkou dalšího výzkumu, zda formální porušení práva bylo i v jiných případech záminkou pro udělení pokuty, ale ve sledovaném případě

⁴³ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/8.

⁴⁴ Tak Tomáš KOUŘIL – Antonín SVOBODA, *Dějiny Rychnova nad Kněžnou*, Rychnov nad Kněžnou 1924, s. 57. Srov. též NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/8.

⁴⁵ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/8.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ NA v Praze, SM, inv. č. 691, č. kart. 570, sign. D1/B/26.

k tomu asi došlo. Krátce po zvednutí žaloby totiž císař Wettenglovi odpustil jeho provinění a vklad majetků do zemských desk schválil. Nebylo to však zadarmo. Požadoval 5 000 kgm jako pokutu.⁴⁸ Tato skutečnost staví do poněkud jiného světla i problémy při plánovaném prodeji části borohrádeckého statku. Snad Kryštof Wettengl uvažoval o uhrazení pokuty prostřednictvím tohoto majetkového převodu a slova o dalších zájemcích o koupi jsou jen pokusem o její rychlé prosazení.

Roku 1590 se ze staroměstského měšťana definitivně stal majitel statku a panství, tedy pozemková vrchnost. Literatura se vzácně shoduje v tom, že byl pánem oblíbeným a mírným.⁴⁹ I když spolu obě majetkové domény bezprostředně nesusledily, nebyl Rychnov nad Kněžnou od Borohrádku příliš vzdálen. Jejich majitel ale i nadále sídlil ve svém staroměstském domě a věnoval se obchodu. Dvojí postavení – měšťana a obchodníka na jedné straně a pozemkové vrchnosti na straně druhé – ovšem vedlo k velké vytíženosti pana Kryštofa. Reagoval na tuto skutečnost nějak? Pravděpodobně ano a jeho reakci lze spatřovat v tom, že si nechal od císaře v roce 1593 vystavit přípis, dle něž nemusel zastávat žádné funkce ve správě Starého Města pražského.⁵⁰ Wettengl dokázal své zdánlivě schizofrenní postavení velmi dobře využívat a stylizovat se do určité pozice.

Patronem staroměstského měšťana byl pochopitelně sv. Kryštof, s jehož různými podobami bylo možné se setkat na pražském wettenglovském domě, ale též v rychnovském kostele a jméno patrona majitele panství nese i zvon (s jeho erbem). Kostel Nejsvětější Trojice nedaleko zámku (samozřejmě ještě nikoliv v dnešní monumentální barokní podobě a s obligátním patrociniem sv. Kryštofa) byl plánován jako rodová hrobka Wettenglů z Neyenperka. Vedle těchto v různé míře reprezentativních staveb došlo i na ražbu medailí. Na celé věci není ani tak pozoruhodná snaha o rodovou reprezentaci, která byla obvyklá v různých podobách a v různé míře nejen u představitelů významných a vlivných panských rodů, ale spíše fakt, že se v tomto případě jedná o pouhou erbovní rodinu. Lze samozřejmě namítat, že i v měšťanském prostředí se například s mecenátem setkáváme.⁵¹ Jenže ne každý erbovní rod vlastnil deskový statek či dokonce panství. V Rychnově nad Kněžnou se nesetkáváme s měšťanským rodem, nýbrž s ambiciózními, bohatými a na vstup mezi šlechtu aspirujícími Wettengly. Ačkoliv se Kryštof Wettengl šlechticem nikdy nestal a též jeho dědicové zůstali erbovníky, v Rychnově máme dojem spíše opačný. Snad to bylo podmíněno i dalším aspektem. Jako pozemková vrchnost si těžko mohl dovolit dávat před poddanými najevo, že šlechtic

⁴⁸ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/8.

⁴⁹ Např. T. KOUŘIL – A. SVOBODA, *Dějiny*, s. 57an, A. SEDLÁČEK, *Rychnov*, s. 20–24; Rudolf ZRUBEK, *Památky Wettenglů z Neyenperka na Rychnovsku*, *Památky a příroda* 16, 1991, č. 7, s. 395–402.

⁵⁰ NA v Praze, SM, inv. č. inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/11.

⁵¹ K čemuž Zdeněk HOJDA, *Kultura pobělohorských měst*, in: *Česká města v 16. – 18. století*, Praha 1991, s. 215–225; Michal ŠRONĚK – Jiří ROHÁČEK – Petr DANĚK, *Václav Trubka z Rovin. Studie o měšťanském mecenátu v rudolfínské Praze*, *Umění* 47, 1999, č. 4, s. 295–308. V obecnější rovině Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 59n.

cem není a že mezi ním a měšťany z největšího města panství zase takový stavovský rozdíl neexistuje.⁵² Nicméně Kryštof Wettengl byl nadále členem různých sněmovních komisí, obchodníkem s vazbami na Norimberk a další říšská města a poskytovatelem půjček. Jako takový v roce 1602 zemřel a majetek zdědil jeho mladší bratr Eustach (též Eustachius).

Eustach Wettengl zůstal po velmi dlouhou dobu v Kryštofově stínu. Nakonec jej však díky hotovému kolotoči půjček panovníkovi, jeho okolí a v neposlední řadě též českým měšťům předčil. Je velmi pravděpodobné, že někdy navazoval na starší obchodní kontakty svého bratra. Sám byl ale velmi zdatným a na Kryštofovi nezávislým obchodníkem, který měl své faktory v Norimberku.⁵³ Buď jemu, nebo ještě bratrovi měli rovněž vycházet vstříc úředníci (komorního soudu?) během vymáhání dluhů z obchodů.⁵⁴ Po roce 1602 byl nucen vedle obchodních aktivit věnovat pozornost též správě statků, a není tudíž divu, že i on opakovaně žádal o zproštění povinnosti zasedat v radách Starého Města pražského. Jak uvádí, utrpěl by tím jeho obchod a skrze to i císařovy příjmy z ungeltu, navíc neovládá dostatečně češtinu a zemské právo.⁵⁵ Nicméně ani Eustach se nevyhýbal účasti na veřejném dění, nejspíše však v menší míře než jeho bratr. V roce 1609 se Eustachovo jméno objevuje během politických jednání o osudech českého státu.⁵⁶

V dubnu roku 1606 poskytl Wettengl císaři dvě půjčky „do mince naší ku potřebě Hor Kuten“ v souhrnné výši přesahující 4 702 kgm.⁵⁷ Ještě na sklonku vlády Rudolfa II. byla s Eustachem zahájena jednání o odprodeji části rychnovského panství komoře. Panovníkovi úředníci se snažili zajistit pro potřeby kutnohorských dolů dostatek dřeva z Orlických hor. Bylo plaveno po Zdobnici a dále po Labi ke Kolínu, odkud putovalo až do stříbrného srdce království. Jednání o prodeji vsí Nebeská Rybná, Souvlastní, Popelov a Kunštát se ovšem vlekla.⁵⁸ Eustach Wettengl za tyto vsi, k nim náležející lesy a další příslušenství požadoval 20 000 kgm. Na průtahy v definitivním dokončení obchodu si Wettengl v roce 1611 stěžoval a upozorňoval i na neoprávněný zásah císařových dřevorubců v zádušních a poddanských lesích u Nebeské Rybné. Vyšetřující komise mu dala víceméně za pravdu a navrhovala místo dosud nezaplacené částky směnu vesnic na rychnovském panství (ale bez Kunštátu, který shledala nepotřebným) za Lhotu pod Libčany a Roudnici z komorního panství Pardubice k borohrádeckému statku.⁵⁹ I když se Wettengl

⁵² K wettenglovské rodové reprezentaci R. ZRŮBEK, *Památky*, s. 395–402.

⁵³ O čemž svědčí události z roku 1594, kdy v obchodní transakci vystupuje samostatně norimberský faktor Eustacha Wettengla. Srov. NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/5.

⁵⁴ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/5.

⁵⁵ Tamtéž, sign. W 17/11.

⁵⁶ R. KLIER, *Die Wettengel*, s. 61–62.

⁵⁷ NA v Praze, SM, inv. č. 691, č. kart. 570, sign. D1/B/26.

⁵⁸ NA v Praze, SM, inv. č. 2906, č. kart. 1620, sign. R 6/5. Wettengl odhadoval cenu vsí s příslušenstvím na 32 914 kgm, o rok později už jen na 26 671 kgm. Názor komory se ale výrazně lišil, nabízela toliko 18 023 kgm.

⁵⁹ Tamtéž. „(...) bylo se mnou jednáno, abych pro vyzdvižení a vzdělání Hor Kuten od statečku svého Rychnova čtyři vesnice, totiž ves Rybnú Nebeskou, ves Souvlastnej, ves Popelov a ves Kunstat

velmi snažil o dokončení celé transakce, protože mezitím z formálně odprodaných vsí nepobíral žádné užítky, byla situace stále komplikovanější. Ještě v roce 1614 navrhoval Wettengl komoře, aby alespoň převzala jeho závazky ve výši 15 000 kgm vůči Marii Měsíčkové z Vyškova za statek Chvaly a zbytek císařova dluhu satureovala odstoupením několika vesnic k jeho statkům.⁶⁰ Samotný vleklý prodej by nebyl nijak zajímavou záležitostí, kdyby byly čtyři vesnice časem skutečně komorou zaplacené. Zdá se ale, že k tomu do roku 1618 nedošlo. Wettengl díky nezaplacené části statku pohledával za císařem (včetně dalších půjček) více než 27 402 kgm. Několikrát je v jistotách na zapůjčené částky zmíněno, že po jednáních s prezidentem české komory a dalšími úředníky Eustach souhlasil s dalším prodloužením splátek. Komora se císařovým jménem opakovaně odvolávala na generální sněm Koruny české v roce 1615 s tím, že schválí panovníkovi pomoc při splacení jeho dluhů. Pokud by ke schválení pomoci nedošlo a císař by za vesnice nezaplatil, může se jich Eustach znovu ujmout (k tomu už asi nedošlo, protože splátky dluhů měly plynout až do roku 1620, kdy byl věřitel dávno po smrti a nad jeho majetky se stahovala mračna).⁶¹ Celková suma pohledávek, které měl u různých dlužníků Eustach Wettengl v okamžiku své smrti (asi v roce 1618) nakonec dosáhla 122 176 zlatých rýnských a 6 432 kgm.⁶²

Zmiňovaný souhlas s prodloužením lhůty ke splacení císařových dluhů se může zdát být důsledkem věčně prázdné zeměpánovy pokladny. Je ovšem možný i jiný výklad. Eustach Wettengl na rozdíl od svého bratra měl žijící mužské dědice a snad se vstřícností během jednání s císařovými zástupci snažil podpořit rodové ambice na vstup mezi nižší šlechtu. Ke svým majetkům se choval dosti pragmaticky a neváhal ustoupit císaři v přání na odprodej několika vsí a po nápadně dlouhou dobu neřešil nezaplacení dlužné částky ani osudy formálně odprodáného majetku. Ostatně už během počátečních jednání o inkriminované části rychnovského panství mu muselo být jasné, že císař nebude mít dost prostředků na okamžité zaplacení.

Ačkoliv se Kryštof i Eustach snažili o povýšení mezi nižší šlechtu, nikdy ho nedosáhli a zůstávali nadále erbovníky. Totéž platí pro Eustachova syna Kryštofa ml., jenž nakonec bojoval v císařských službách na počátku třicetileté války, ale v roce 1623 zemřel a záhy po jeho smrti byly Rychnov s Borohrádkem zabaveny a prodány.⁶³ Uzavřely se tím nejen snahy o společenský vzestup, ale také celá historie Wettenglů v Čechách.

s jistými lesy prodal, na kteréž sem i taxu byl odvedl. Podle čehož jest se mnou jednáno a trženo i také na řece Zdobnici, kteráž grunty mé vlastní, ale i vymíněné, k posekání k potřebě Hory Kutny dělí, aby tu klauza udělána byla, ode mne povolení vyhledáváno bylo. Avšak nic z toho k místu a konci přivedeno, trhu zavřino, peněz žiádnych na to dáno, ujištěno ode mne také toho nic postoupeno nebylo a není.“

⁶⁰ NA v Praze, SM, inv. č. 691, č. kart. 570, sign. D1/B/26.

⁶¹ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/7.

⁶² R. KLIER, *Die Wettengel*, s. 65–66.

⁶³ Tamtéž, s. 74.

Staroměstští měšťané versus česká královská a věnná města

Ohromná výše pohledávek Eustacha Wettengla, překračující značně sumu 120 000 zlatých rýnských, svědčí o jeho roli v kreditních operacích v předbělohorských Čechách. Mezi dlužníky nalezneme císaře, württemberského vévodu, saského kurfiřta a 26 českých šlechticů.⁶⁴ Mezi nimi se poněkud ztrácí několik českých měst. Z tohoto faktu lze usuzovat, že z hlediska věřitele byly půjčky městům okrajovou záležitostí. Jakým způsobem se k nim ale města dostala a proč se nakonec Eustach rozhodl jim skutečně půjčit?

První doloženou půjčku městům poskytl roku 1589 Kryštof Wettengl Vysokému Mýtu ve výši 1 000 kop, a to na zaplacení berní v době války s Turky, přičemž v roce 1600 stoupla suma o dalších 500 kgm.⁶⁵ Ze stejných důvodů se v letech 1601–1602 zadlužila už u Eustacha Wettengla Chrudim částkou 4 000 kgm. O rok později následovaly s 1 000 kgm Litoměřice, přičemž roku 1610 narostl dluh o 1 150 kgm. Roku 1613 si u téhož věřitele půjčili i Rakovníčtí, a to 2 000 kgm. Zdaleka největším dlužníkem z řad měst (vámám říci „českých“) se ovšem stal v roce 1610 Cheb se 17 000 zlatými.⁶⁶ Nutno zdůraznit, že v porovnání s celkovými pohledávkami Eustacha Wettengla jde o čísla poměrně nízká.

Zatímco půjčka Chebu může pramenit z lokálních vazeb Wettenglů (pocházeli z Ašska, půjčovali zdejší šlechtě) a obchodních kontaktů s říší, nevystačíme s tímto konstatováním u Litoměřic, Rakovníka, Vysokého Mýta a Chrudimi. Litoměřice představovaly významné hospodářské centrum na Labi, a tak lze uvažovat o obchodních kontaktech. Přímá regionální vazba mezi městem a panem Eustachem zde pravděpodobně – stejně jako v případě Rakovníka – neexistovala. Snad zde svou úlohu sehrály kreditní operace se saským kurfiřtem, protože Litoměřice byly obchodní branou do Čech. Na problém s vysvětlením půjčky paradoxně narazíme rovněž u měst geograficky nejbližších Borohrádku a Rychnovu nad Kněžnou, tj. u Chrudimi a Vysokého Mýta. U Vysokého Mýta se o rozbor pro nepřístupnost pramenů ani nemá cenu pokoušet. Lze nicméně uvažovat o vlivu půjčky Vysokomýtským z roku 1599 na další kreditní operace mezi Eustachem Wettenglem a Chrudimí. Právě v jejím případě se našťestí nabízí řada indicií.

Vysokomýtská měšťané věděli o zakoupení se Kryštofa Wettengla ve východních Čechách a jistě i o jeho zámožnosti. Jednání o poskytnutí půjčky právě s ním tedy představuje celkem logický krok. Mezi obyvateli Chrudimi a Vysokého Mýta panovaly čilé styky. Komunikace městských rad je sice něco jiného než ko-

⁶⁴ Tamtéž, s. 66.

⁶⁵ NA v Praze, SM, inv. č. 1262, č. kart. 895, sign. H 60/37. „*Kterak ten dluh od někdy pana Kryštofa starého Betengla z Nagenpugku tehdáž na Rychnově (...) nám a obci zdejší v ten čas na půjčky od předkův našich na slavné a svaté paměti J. M. C. Rudolfa Druhého ukládané byly, chtějíc poslušnost poddaně zachovati a nemohouce toho sami shledati, na to se u dobrých lidí (...) vzdlužiti museli.*“

⁶⁶ R. KLIER, *Die Wettengel*, s. 66. Srov. též. NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/5.

munikace jednotlivců, ale občas nelze oddělit korespondenci osobní a úřední.⁶⁷ O Wettenglově půjčce Vysokomýtským se tak v Chrudimi časem dozvěděli a rozhodli se toho využít. Pravděpodobná úvaha o jedné komunikační linii může být doplněna i jinými úhly pohledu a paralely s počínáním Chrudimských nelze vyloučit ani u ostatních měst.

Chrudimi snad pomohl původ Jiříka Rychnovského a Jana Solnického, udržujících s krajem pod Orlickými horami určité vztahy.⁶⁸ Jiřík Rychnovský pobýval také v Hradci Králové, což bylo centrum kraje, kam správně náležel Rychnov. Že by nebylo možné o Wettenglech získat nějaké informace v největším východočeském městě, si jde představit jen těžko.⁶⁹ A konečně opakovaně s Wettenglem jednali představitelé komorního panství Pardubice, nejbližšího souseda Chrudimských.⁷⁰ V samotném Rychnově byli usedlí chrudimští rodáci Jindřich Topinka a Václav Červenka; informace mohly do rodného města proudit i díky nim.⁷¹ Vedle zpráv z východních Čech měli Jiřík Rychnovský a Jan Solnický styky z dob studií, jichž mohli využít a získat informace z Prahy.⁷² Co se týče zpráv, pomáhali v jejich získávání asi i další (např. královský rychtář Samuel Franc z Liblic).⁷³

⁶⁷ Například bývalý chrudimský učitel a rodák z Poličky se stal písařem a Poličské informoval o postupu Chrudimských při řešení záležitostí s dluhy, SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, AM Polička I, inv. č. 190, 210, 300 a 338. Doložit lze i vazby na Vysoké Mýto, kde se např. v roce 1587 jednoho sňatku účastnili Valentin Březovský, královských rychtář v Chrudimi a bývalý dlouholetý radní, a Jan Březovský, v roce 1606 měli Vysokomýtský z Chrudimi pocházejícího kněze Jiřího Stefanida atd. Srov. Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto. Obraz místopisný, dějpravny, životopisný i statistický*, Vysoké Mýto 1884, passim.

⁶⁸ U Solnického je to téměř jisté s ohledem na rozvětvenost jeho rodu, srov. K. HRDINA, *Učitelé*, s. 78.

⁶⁹ Hradec Králové byl mj. důležitým místem pro export dřeva z wettenglovských statků, k čemuž srov. NA v Praze, SM, inv. č. 2906, č. kart. 1620, sign. R 6/6, sv. I a II.

⁷⁰ NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/8.

⁷¹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, AM Rychnov nad Kněžnou, *Registra do obce přijatých a propuštěných sousedů (1561–1868)*, inv. č. 855, č. knihy 205, fol. 20r a 32r.

⁷² Kde měli přátele z rodu Svěchinů z Paumberka a působil zde Rychnovského syn Václav († 1608), srov. *Chrudimsko III*, s. 518; též A. RYBIČKA, *O rodině*.

⁷³ Nemuselo nutně jít o tzv. kundšofty, tedy v podstatě korespondenci, ale rovněž o zprávy tištěné. V obecné rovině k šíření zpráv Václav LEDVINKA, *Pražské zpravodajství v politické činnosti předbělohorské jihočeské aristokracie. Dvanáct tezí referátu*, in: Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= Documenta Pragensia 19), Praha 2001, s. 263–268; Alena RICHTEROVÁ, *Praha v psaných novinách na počátku 17. století*, in: Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= Documenta Pragensia 19), Praha 2001, s. 225–232; Zdeněk ŠIMEČEK, *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*, FHB 11, 1987, s. 287–303 ad. / Účast královského rychtáře je významná, protože musel půjčku potvrdit. V případě Samuela France to ovšem byla formalita, poněvadž se s postojí městské rady více než ztotožňoval, srov. D. NOVOTNÝ, *Královští rychtáři*, s. 80–87.

Je zajímavé, že v letech 1601–1602 ještě žil Kryštof Wettengl.⁷⁴ Proč si Chrudimští půjčili od jeho bratra a jak se k němu dostali? Vysvětlení není jednoznačné. Výběr Eustacha Wettengla ovlivnila jeho ochota vůbec půjčit. Díky získaným údajům (z Rychnova a Prahy) ho Chrudimští asi považovali za perspektivnějšího věřitele, jelikož Kryštof Wettengl stárnul, neměl jiného dědice než bratra. Eustach byl mladší a dědice měl, což eliminovalo možnost, že nový držitel jistot bude po převzetí požadovat okamžité splacení. Dědici majetku naopak půjčka jednomu z měst mohla dopomoci k rychlému etablování v regionu. Eustach konečně podnikal nezávisle na bratrovi, takže disponoval vlastními prostředky a do budoucna byl sanován dědictvím.

Celková částka poskytnutá městům Eustachem Wettenglem byla nízká a půjčky Rakovníku a Litoměřicím svědčí o tom, že se nebránil dále zapůjčovat z jeho hlediska nevysoké sumy poměrně solidním dlužníkům, jimiž města v porovnání s císařem byla. Pro tuto hypotézu svědčí i pozdější navýšení půjčky Litoměřickým. Složitější je otázka méně významného Rakovníka, kterou zatím nelze uspokojivě řešit. Svou výší se vymyká půjčka 17 000 zlatých Chebu. Sumu snad ovlivnily rodové vazby a postavení Chebu jakožto tranzitního místa pro obchod s Norimberkem, kde měli pražští velkopodnikatelé své zájmy.

Osud wettenglovských úvěrů městům potvrzuje úvahu o bezpečnosti podobných investic. Splacení dlužných částek se sice původní věřitel nedožil, ale pohledávky přešly na jeho syna Kryštofa ml. Wettengla z Neyenperka († 15. února 1623). Roku 1621 zapravili své závazky Rakovníčtí a Litoměřičtí, ačkoliv peníze „inkasoval“ někdo jiný. Kryštof ml. převedl své pohledávky částečně na Václava Vchynského a jeho choť Alžbětu Krajiřovou. Vchynským Rakovníčtí uhradili 1 000 kgm a ve stejné výši v roce 1621 vyrovnali dluh přímo u Kryštofa ml. Ten roku 1620 převedl na Vchynské i jistotu Litoměřických ve výši 2 150 kgm. Alžběta Vchynská z Krajků požadovala splacení, což se částečně stalo, ale zůstávali dlužní zbylých 500 kop ještě roku 1630.⁷⁵ Kryštof ml. Wettengl neměl problém s postoupením pohledávky za městy na třetí osobu. Přijali by však Vchynští jistoty Litoměřických a Rakovnických, kdyby nevěřili v zaplacení? Potvrzuje se tak zřejmě předchozí úvaha o vysoké kredibilitě měst. Změna nastala až v průběhu třicetileté války.⁷⁶ Tomu odpovídá osud pohledávek za Chrudimskými a Vysokomýtskými. Eustach Wettengl postoupil dluh Chrudimí kostelu Nejsvětější Trojice v Rychnově nad

⁷⁴ R. ZRÚDEK, *Památky*, s. 400. Autor naznačuje, že Chrudimským půjčil ještě Kryštof, a to 3000 kgm. To je ovšem problém, protože je výslovně uvedeno, že „od někdy pana Eustachyusa Bettengle z Neyenperku v létu 1601 a 1602 půjčených 4 000 kop míš.“. Srov. SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber memorabilium*, inv. č. 333, č. knihy 125, fol. 23r. Přidržuji se interpretace města.

⁷⁵ Kryštof ml. Wettengl postoupil tyto pohledávky Vchynskému za pomoc při obhajobě rodového dědictví před konfiskacemi, srov. R. KLIER, *Die Wettengel*, s. 73. Též NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/5.

⁷⁶ Městské dluhy velmi rychle rostly a ještě hluboko ve druhé polovině 17. století zůstávaly nesplaceny. K tomu srov. V. PEŠÁK, *Obecní dluhy*. Množství materiálů ke dluhům královských měst, uložených dnes například ve fondech NA v Praze, je ohromné.

Kněžnou. Až do roku 1622 docházelo k odvádění úroků, ale záhy poté nastaly problémy, což platí i pro Vysoké Mýto.⁷⁷ Vypuknutí války Eustach Wettengl nemohl předvídat, a tak předpokládal řádné splácení. Půjčoval sice v době válek s Turky, ale tehdy nebyly městské statky sekvestrovány (jako po roce 1620) a města netrpěla trvalou přítomností vojska.

Tlak panovníků na přijetí rukojemství za dluhy u třetích osob městy v průběhu 16. století a počátkem 17. století neustále vzrůstal v důsledku válek s Turky. Města řešila věc zadlužením. Dávala sice přednost vlastním měšťanům, nicméně postupem času už byla nucena hledat věřitele jinde. Nebylo výjimkou, že se jednalo o obyvatele jiných královských měst, v případě Chrudimi se tak setkáváme s měšťany z Německého Brodu, Poličky, Vysokého Mýta a pražských měst.⁷⁸ Při hledání věřitele pravděpodobně sehrály roli osobní kontakty představitelů městské správy. Zejména univerzitně vzdělaní radní, v případě Chrudimi, Vysokého Mýta a dalších měst bývalí učitelé, mohli posloužit městu rozhledem a známostmi. Zatímco celkovému zadlužení českých královských měst byla věnována pozornost, mechanismus vlastního vyhledávání potencionálních věřitelů zůstává neznámý. Jeho hlubší znalost by umožnila rekonstruovat geografické horizonty měst a vazby obyvatel. Předkládaný příspěvek si kládí za cíl alespoň v elementární a hypotetické rovině upozornit na některé aspekty vyhledávání solventních partnerů městy a vliv některých jedinců na příslušná jednání.

⁷⁷ R. ZRŮDEK, *Památky*, s. 400. Srov. též NA v Praze, SM, NA v Praze, SM, inv. č. 1262, č. kart. 895, sign. H 60/37; NA v Praze, SM, inv. č. 3889, č. kart. 2495, sign. W 17/5; SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber memorabilium*, inv. č. 333, č. knihy 125, fol. 23r.

⁷⁸ SOKA Chrudim, AM Chrudim, *Liber memorabilium*, inv. č. 333, č. knihy 125, fol. 23r–24r. Celkové dluhy Chrudimi do roku 1618 dosáhly výše 9 400 kgm, za léta 1618–1620 přibylo dalších 5 500 kgm. Po roce 1620 dosáhly závazky města výše 13 600 kgm. K tomu srov. Jan KILIÁN, *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život, rod a dílo defenestrovaného sekretáře*, České Budějovice 2005, s. 129–130.

Zusammenfassung:

Am Rande der Kreditpolitik der böhmischen Städte in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Zwischen Prag, Chrudim und Rychnov nad Kněžnou

Die Türkenkriege im 16. Jahrhundert und am Anfang des 17. Jahrhunderts haben einen wachsenden fiskalischen Zwang der Herrscher hervorgerufen, die öfters außerordentliche Beden (beispielsweise Schuldenhaftung) gefordert haben. Die Städte haben dieses Problem durch eigene Verschuldung gelöst. Sie hatten zwar eigene Mitbürger bevorzugt, aber im Laufe der Zeit mussten sie die Gläubigen anderenorts suchen. Beim Suchen der eventuellen Gläubigen spielten wahrscheinlich persönliche Kontakte der Stadtvertreter eine unvertretbare Rolle. Vor allem die durch Prager Universität gebildeten Schöffen, im Fall der vielen böhmischen königlichen Städte handelte es sich um ehemalige Lehrer, konnten den Städten durch ihre Rundschau und Kontakte helfen. Während die Aufmerksamkeit der gesamten Verschuldung der böhmischen königlichen Städte gewidmet wurde, blieb der Mechanismus des Suchens der Gläubigen relativ unbekannt. Die Kenntnis des tieferen Kerns der Sache würde ermöglichen, geographische Etagen der Städte und Bindungen der Einwohner zusammenzustellen. Das Ziel des vorgelegten Artikel ist es, wenigstens in Grundzügen auf manche Gesichtspunkte des Suchens der solventen Partner und auf die Einflüsse mancher Personen auf die entsprechende Handlung aufmerksam zu machen.

David NOVOTNÝ